

בעזה"ש"י"ת

קובץ

אסיפת חכמים

מאסף תורני לחידושי תורה ובירורי הלכה

ערוך ומסודר בסיועם דשמיא

על ידי

מפעל "פרי סופרים - וויינרעב"

שע"י "תלפיות - משכנות תורה והוראה"

דחסידי באיאן ביתר

קובץ י"ד • גיסן תשע"ה

הרב אליהו נאה
מכון תורני "פומבדיתא"

שבת שליסל חלה

בשבת הראשונה שאחר חג הפסח, נהגו בכמה מחצרות בית
ה', לנקד את החלות במפתחות, ואף לכנותה בשמות מיוחדים.
סביב כינוייה של שבת זו ומנהגיה, קשרו הרבה ממאורי החסידות,
טעמים ורמזים שונים. על טיבם וטבעם של חלק מהטעמים
והרמזים, ועל המנהג עצמו, במאמר דלהלן.

אופני קיום המנהג

עוד טרם נרד לשורשי המנהג וטעמיו, מן הראוי להתעכב על אופני קיומו, ומעניין יהיה לציין, כי
אף שלא נתפשט המנהג בעדות רבות בישראל, ואינו מוזכר בפוסקים, קיבל המנהג צורות ואופנים
שונים, ואפילו כינויי השבת, זכו לכמה וכמה גוונים.

המנהג הוא לנקד את עיסת לחם המשנה לשבת שאחר הפסח במפתחות, ולעשות עליה צורה
של מפתח. כך איתא בספה"ק אוהב ישראל, ומנהג זה הובא גם בספה"ק ישמח ישראל, בספר
מטעמים החדש¹, במנחת עומר ובטעמי המנהגים (באוהב ישראל הלשון הוא: לנקוב, ובכמה
ספרים הלשון היא: לנקד).

יש שכתבו לקיים המנהג, בדרך שונה מעט: מניחים על עיסת החלה, עוד בצק בצורה של מפתח.
יש שהוסיפו, שלפני כן מושחין על עיסת החלה חלמון של ביצה, ועליה מוסיפים בצק בצורה של
מפתח. לפי מנהג בעלזא ועוד, מכינים חלה עגולה, מושחין אותה בחלבון ביצה, ומנקדים אותה
במפתח. בספר 'בין פסח לשבועות' הביא, שאת צורת המפתח עושים על ידי שיקוע מפתח בבצק
החלה [למשך זמן-מה עד שיתקבל תבליט שקוע], וכך היה המנהג בחצר אלכסנדר, וכמובן שקודם היו
שוטפים את המפתח היטב, והמהר"א מבעלזא זי"ע, היה מורה ובא, ללבן תחילה את המפתח באש.

1 (ורשא, תרס"ד) פסח, אות ל"א.

בספר התודעה וזיו המנהגים כתבו, שאת צורת המפתח עושים על ידי פיזור שומשומין או פרג בצורת מפתח.

לפי מנהגי קומרנא מקיימים המנהג בדרך אחרת לחלוטין: מגישים לשולחן, מצות מטוגנות בביצים, ושבת זו נקראת "שבת פון די געלע מצות" (שם, אות שנ"ד). כעין זה כתב בלוח דבר בעתו, שהשאירו מצות שלימות מפסח ללחם משנה, ולשבת זו הישרו אותן קודם במי ביצים, ריבכון בשמן על המחבת, ויצאו טריות וצהובות.

לצד מנהג זה, יש כאלה שאת הצהבת המצה עושין על ידי פיזור כורכום בעודנה עיסה.

טעמי המנהג

בגשתנו להבין ולהשכיל את טעמי ועניני המנהג, מי יבוא בסוד קדושים רבה, לרדת לעומקה של חכמת החסידות, ולתורה הנסתרת שבה, אשר במשעוליה שקלו וטרו ראשונים כמלאכים, והעלו הגיונות כדי ליישב מנהג ישראל זה. ואשר על כן, בקוצר-השגתנו, לא נתעכב בזה, אלא בקצה יערת הדבש.

הרה"ק בעל האוהב ישראל מאפטא זי"ע, ביאר כמה טעמים למנהג, וביניהם שלושה טעמים על פי פשט. טעם אחד, כי בעת הזאת, כאשר נכנסו אבותינו לארץ ישראל, פסקו לאכול מן המן² ומאז החלו לאכול מתבואת הארץ, והוצרכו, אפוא, לפרנסה, "וזאת ידוע שלכל דבר יש שער, כמו שאנחנו מתפללין שיפתח לנו השם יתברך שערי פרנסה, ומזה נשתרבב המנהג להיות עושין צורת מפתח על החלות, לרמז שיפתח לנו השי"ת שערי פרנסה".

טעם נוסף, "כי בעת הזאת, סופרים אנו את העומר במשך מ"ט יום, ע"ד סוד נ' שערי בינה, ואנחנו הולכים משער לשער, ולכל שער יש מפתח, וזהו שעושין צורת המפתח".

עוד טעם, שהנה ידוע שבפסח היו כל השערים והמוחין פתוחים, ואח"כ ננעלו השערים "וצריכין אנו לפותחן, ולזה אנו מנקדין הלחמים הק' משבת זו במפתחות, לרמז בזה שאנו פותחין מעט ע"י מצות שבת".

הרה"ק הישמח ישראל מאלכסנדר זי"ע נותן טעם למנהג ישראל זה ואומר, כי מאור אכילת המצה שופע יראה, ומפתחות רומזות ליראה, כמאחז"ל³ מי שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו, בהי עייל? כי היראה הוא

2) כדכתיב ביהושע ה', י"א-י"ב

3) שבת ל"א.

המפתח הגדול להיכנס בחדרי תורה, ולסובב את עצמו באור מקיף מאור תורה הקדושה ולהתבונן בסודותיה, אשר לא כן הוא הלומד בלי יראת שמים, אז הוא אינו נכנס בתורה, והתורה הקדושה אינה נכנסת בו, והמה נפרדים זה מזה, מה שאין כן הלומד ביראה אז התורה דבוקה בו, ומגינה עליו, בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה, כי היא תמיד דבוקה בנפשו וקשורה במחשבתו.

בספר יד אפרים כתב טעם לעשיית צורת מפתח, יען שעד עתה היה חמץ אסור, והיינו סגור ונעול, וכעת אחר הפסח הותר, והיינו נפתח במפתח, ודוק.

בדפי ייווא מובא שטעם עשיית צורת המפתח הוא לרמוז ששער הגאולה - שנפתח בפסח ראשון - יישאר פתוח עד לפסח שני, שגם אז נהוג לאכול מצות. טעם נוסף הובא שם, כעין מש"כ ביד אפרים, שלחמץ הנמכר יש הרי מפתח אותו מסרו לגוי⁴. עתה, לאחר הפסח, כשמחזירים את החמץ, מראים שקיבלו חזרה את המפתח לחמץ...

על המנהג בבעלזא לעשות חלה עגולה, היה המהרי"ד מבעלזא זי"ע, נותן טעם ואומר, כי כשיצאו ישראל ממצרים התחייבו בקרבן תודה, כי יצאו מבית האסורים והיו מיורדי הים, ובפסח הלא אי אפשר להביא תודה מפני חלות חמץ שבה, ועל כן השלימו אחר הפסח, וחלות תודה הרי היו עגולות, מכאן שאת החלות שאחר הפסח עושין עגולות. ועוד, זכר לעוגות שהוציאו ממצרים וטעמו בהן טעם מן, והמן היה כזרע גד עגול. והטעם שעושין צהוב שהוא צבע משותף של לבן ואדום, שהיה נגוף ורפוא - נגוף למצרים ורפואה לישראל. וטעם המפתח היה מהר"א מבעלזא זי"ע אומר, דהנה איתא במכילתא "עד עכשיו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה הארץ מסוגרת, ואלו יצאו ששים ריבוא". הרי שישראל היו מסוגרים ע"י חומה במצרים, ובכדי שיוכלו לצאת משם, כביכול הקב"ה פתח את שערי החומה במפתח, ובכדי לרמז זאת מנקבים החלות במפתח⁵.

טעם להצהבת המצות ע"י כורכום - כיון שהמנהג לאכול מצות כזכר לטעם המן שהיה ב"עוגות מצות אשר הוציאו ממצרים", כדלעיל, אולם בכדי לצאת מחשש בל תוסיף על הציווי של "שבעת ימים תאכלו מצות", הוסיפו להן כורכום, הפוסל את המצה, כן הובא בספר דברי יאיר וכדלהלן.

טעם נוסף לעירוב כורכום במצות, הוא משום שבעבר לא היו שמרים, אלא היו משתמשים בשאור (זויער-טייג), ומיד אחרי חג הפסח שאין שהות מספקת להמתין לשאור מוכן לחימוץ, שמו במצות כורכום שמחמם קצת, והוא הצהיבן⁶.

4) וכמבואר בב"ח סי' תמ"ח.

5) בית נאווה קודש, חודש ניסן.

6) הגאון רבי חנוך העיף פאדווא זצ"ל בעל חשב האפוד וגאב"ד לונדון (הובא בדבר בעתו).

רמז נוסף לפרנסה הטמונה במפתח, אפשר למצוא בכך, שגימטריא "מפתח" הוא 528, כמנין כולל של: פרנסה, מן, חלה⁷.

ומה ענין לרמז הפרנסה, דווקא בשבת, אשר יום קדוש הוא מבואו ועד צאתו? על כך אפשר למצוא יישוב נפלא בספר רין כצבי⁸, שלרמז הדבר בא, שכשם שבשבת השפעת הקדושה מגיעה ישירות ממקורה העליון, ללא כל מעשה ופעולה מצד האדם, (וכפי שמבאר השפת אמת בכמה מקומות), כן גם מפתח הפרנסה הוא בידו של הקב"ה וכדברי הגמרא (תענית ב' ע"א) "אמר רבי יוחנן שלוש מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן מפתח של גשמים וכו', במערכא אמרי, אף מפתח של פרנסה דכתיב פותח את ירך וגו', ורבי יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להא, אמר לך גשמים נמי היינו פרנסה". הכנת המזון בשבת בצורת "מפתח" נועדה, אפוא, להחדיר את ההכרה שהכל בא מכח הקב"ה שמפתח הפרנסה בידו, וכל זאת דווקא אחר חג הפסח, ששבים לאכול לחם שאינו "לחם עוני", זאת להתבונן ולהבין שגם לחם של עשירים, מגיע מידי הקב"ה, שמפתח הפרנסה בידו.

געלע, גילוי או גאולה?

גם על אודות שמה של השבת, ישנן כמה גירסאות. יש שקראו לה שבת "געלע מצות", בגלל חלמון הביצה שצבעו צהוב שמרחו על החלות קודם אפייתן, או בגלל הכורכום שפיזרו בעיסה של המצות. יש שהיו מכנים את השבת על שם צורת המפתח שבחלה: "שליסל חלה", או "שליסל שבת". בכתבי חסידים ראשונים לבית רוז'ין (אות רס"ח) מובא שמרן אדמו"ר זי"ע מבאין אמר שזה על שם הכתוב "וביום השבת יפתח"⁹.

ואולם, בעל הישמח ישראל זי"ע מביא, ששמע מאביו הרבי הזקן מאלכסנדר זי"ע, ששמע בשם המגיד מקוז'ניץ זי"ע "שהעולם קורין לשבת זו 'שבת געלע מצות' והוא גילוי מצות, ומוסיף שם בסוגריים: "ויש נוסחא שאמר שבת גאולה מצות". וכן גם באמרי פנחס אות רח"ן, מובא שאמר: "מה שקורין העולם געלע הוא טעות, אלא ר"ל גאולה מצות".

טעם לכינוייה של השבת כשבת גילוי מצות, מסביר בקדשו הישמח ישראל, יען כי המצות הינם

7) הובא בלוח דבר בעתו.

8) מאמרים ופרקי הגות לחדשי השנה לר"צ רייזמן, חלק ראשון, שער ד' אות ט"ו.

9) יחזקאל מ"ו, א'.

מוחין דאבא המרומו לחכמה, והן יראת ה' היא חכמה¹⁰, היינו כאשר איש ישראל מקדש ומטהר המוחין והמחשבות שלו, שהם תיקון מידות חכמה ובינה, אז הוא בא לידי יראת ה'. וזה הוא הן יראת ה' היא חכמה, היינו כי החכמה היא דבר הנסתר מעין ומוסתרת במוח, וכאשר יטהר ויקדש המוח והמחשבות בקדושה ובטהרה, בא היראה מהעלם אל הגילוי, ומתפשטת בכל איבריו עד שנראה וניכר היראה על פניו ממש. ו'הן' פירוש דבר הנראה וניכר, כאדם שמראה או סופר בפיו, על זה שייך לומר אלו 'הן', וכאשר בכל שבת קודש מתפשטת היראה על כל אחד ואחד, וכמאמרם ז"ל¹¹ אפילו עם הארץ אימת שבת עליו, אז נתגלה וניכר פעולת המצה, שע"י נטהרו המוחין ופרי עשתונותיו הוא היראה הבאה על פני האדם אח"כ. בהמשך, הישמח ישראל מביא טעם נוסף, ע"פ תורת הח"ן.

זה המקום להביא עובדא נוראה על אחד שליגלג על שבת געלע מצות, והכי הוי: בשבת שאחר הפסח של אחת השנים, פתח האדמו"ר הרה"ק בעל הישמח ישראל מאלכסנדר זי"ע, במהלך שולחנו הטהור, בהסבר על "שבת געלע מצות", שמשמעה מלשון גילוי. (על יסוד דברי המגיד מקוז'ניץ זי"ע, כדלעיל).

באותה שבת התארח במחיצת הרבי באלכסנדר, יהודי אחד שלא נמנה על עדת החסידים. הלה בשומעו את דברי הרבי, הפטיר בלגלוג: מעולם לא שמענו דברים כאלו. לא 'געלע' ולא 'גילוי'...

הדברים הגיעו לאוזניו של בעל הישמח ישראל זי"ע. הרבי פנה ליהודי הלז והודיעו, כי טוב יעשה, אם יבדוק את התפילין שלו. בדקם ומצא שהם פסולין - - -

הסביר הרבי הישמח ישראל, ואמר: בגמרא¹² הלא לומדים, שצריכין לכתוב בתפילין ארבע פרשיות, מדכתיב¹³ 'לטטפת', ודורשת הגמרא, 'טט' בכתפי שתים, 'פת' באפריקי שתיים. והוסיף הרבי, אנו לא יודעים לא שפת אפריקי ולא שפת כתפי, ומעולם לא שמענו ביטויים כאלה, אלא מאי? כך מקובלנו מאבותינו! אך האיש הלזה, כאשר הוא מלגלג על מסורת אבותינו, ואינו מאמין בה, הבנתי כי אף תפיליו פסולין¹⁴.

בספר מאורן של ישראל מובא, שהישמח ישראל אף אמר, שמשום שמצות רומזות למוחין דאבא, הרומז לחכמה, מתחילין ללמוד בשבת זו מסכת אבות.

(10) איוב כ"ח, כ"ח.

(11) ירושלמי, דמאי פ"ד ה"א.

(12) סנהדרין ד:

(13) דברים ו', ט'.

(14) שמעתי מפי כ"ק אדמו"ר מאלכסנדר שליט"א ששמע מהגה"ח רבי ירחמיאל ישראל סעקולא זצ"ל אב"ד סאדובנא.

לעומת כך, בעל האמונת משה זי"ע, מבאר בספרו, ששתי הנוסחאות לכינויי השבת, גילוי וגאולה, אמת הן. וכה דבריו: "דבארץ ישראל שההתגלות יותר גדולה כדאיתא בגמ'¹⁵ כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוק, וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוק, אבל היות ורוב מכלל ישראל נמצא בחוץ לארץ, ממילא המיעוט הנמצא בארץ ישראל כלול ברוב שנמצא בחוץ לארץ, ומשום הכי אנו אומרים "מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו", ולכן הוי גילוי מצות, אבל בחוץ לארץ שהגלות היא יותר גדולה מחמת שגלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו והרוב של כלל ישראל הנמצא בחו"ל, וגם המיעוט הנמצא בארץ ישראל כלול בתוכו, לכן המה אומרים גאולה מצות". גם האמונת משה, צועד בעקבות דודו בעל הישמח ישראל, ונותן טעם משלו, על דרך הסוד, לכינוייה של השבת כשבת גילוי מצות.

הרה"ק רבי דוד בנו של השרף מקאצק זי"ע גם הוא סבור, שהכינוי "שבת געלע מצות" - שיבוש הוא, והנכון לקרותה "שבת גאולה מצות", מטעם שאמרו חז"ל, שהחררה של מצה שהוציאו ממצרים הספיקה להם עבור מזון של ס"א סעודות, עד רדת המן ביום ט"ו באייר¹⁶. נכדו הרה"צ רבי משה מרדכי מפילוב זצ"ל תוהה על כך ושואל, שאם כן הרי כל ארבע השבתות שלאחר חג הפסח היו צריכים להיקרא "שבת גאולה מצות", ועי' מה שתירץ בארוכה בספרו 'מדרש משה' פר' שמיני. בדפ"י הנ"ל נראה שיש מי שבחר לקרות לשבת זו: "גאולה מצות מיט א שליסל".

טעם נוסף לענינה של שבת זו. כשם ששבת בראשית באה אחרי חג הסוכות, כן באה שבת געלע מצות אחר חג הפסח. כי הנה אנו מוצאים בשבת שני חלקים: זכרון למעשה בראשית וזכר ליציאת מצרים, וכפי שאומרים בקידוש, וכפי שלמעשה מובא בעשרת הדברות. בדברות הראשונות, השבת היא זכרון למעשה בראשית, ובדברות השניות היא זכור ליציאת מצרים.

והן אמנם ששני הזכרונות הללו, עולים לכל שבתות השנה, אבל בשבת בראשית ישנה התחדשות של זכר למעשה בראשית, ובשבת שאחר פסח, שהיא שבת גילוי מצות, ישנה התחדשות של זכר ליציאת מצרים, ובשבת זו - אחר שאכלנו ממאכל האמונה - מתגלית האמונה, שלא רק הבריאה היא שלו, אלא גם כל הנהגת הבריאה שלו היא, וכדברי הרמב"ן¹⁷.

15) כתובות ק"י:

16) מכילתא, הובא ברש"י שמות ט"ז, ב'.

17) שמעתי מהרה"ג רבי אהרן דרינפלד שליט"א.

מקור המנהג והתפשטותו

בספר אוהב ישראל מובא, שמדובר במנהג מימים קדמונים, אם כי לא ברור מאיזו תקופה. באחד מלוחות השנה, נראה, שלמנהג הזה מופיע מקור גם בכל בו - שהוא ספר הלכה מתקופת הראשונים - אך ביקשתיו שם ולא מצאתיו.

המקור הקדום שמצאתי לקריאת שבת זו כ"שבת געלע מצות", ולקראת שבת זו, על פי המנהג, היו מערבין כורכום במצות, הוא בספר דברי יאיר, לגאון רבי יאיר ב"ר משה ציון זצ"ל מבראד, שי"ל בעיר דיהרנפארט בשנת תצ"ט, כלומר לפני קרוב לשלוש מאות שנה.

ומכל מקום, למנהג לא נמצאו תימוכין בספרי המנהג הקדומים, אלא של הדורות האחרונים. כפי שידוע בידינו, זהו מנהג הנקוט במסורת מדור לדור בהרבה מחצרות החסידים, ובשנים האחרונות הוא התפשט לקהלים נרחבים, מן הסתם בשל הסגוליות לפרנסה שנקשרה לכתרו.

